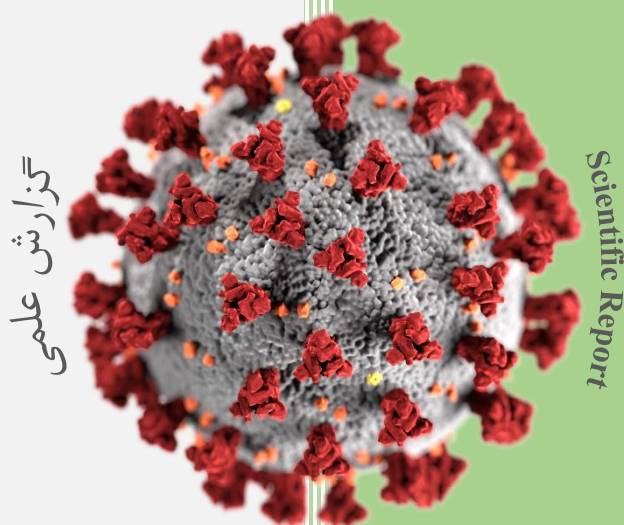

دانشگاه تربیت مدرس

دیدهبانی علمی بیماری کووید ۱۹

کرونا و فرهنگ عامه

دکتر حسن ذوالفقاری

استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشکده علوم انسانی

دانشگاه تربیت مدرس

zolfagari@modares.ac.ir

فضای مجازی آمیخته از اطلاعات علمی و شبه علمی است که ممکن است باعث سردرگمی استفاده‌کنندگان شود. هدف از این سلسله مباحث علمی، ارائه اطلاعات معتبر، دارای شناسنامه و تهیه شده توسط اساتید درباره کووید ۱۹ می‌باشد.

۱۲ اردیبهشت ۱۳۹۹

گروه مطالعات علم و فناوری - ۱۶

فرهنگ عامه شامل عناصر مادی و معنوی، ملموس و غیرملموس در زندگی مردم می‌شود. این فرهنگ، ابعاد گسترده‌ای دارد و مردم با شعاع وسیعی از این فرهنگ در عمل مواجه‌اند و با آن زندگی می‌کنند. با ورود این میهمان ناخوانده در زندگی مردم، به سرعت در رفتار و عادات و رسوم و باورهای آن‌ها نیز تغییراتی به وجود آمد. البته این تأثیرها بیشتر در زندگی مردم شهرنشین خواهد بود. از سوی دیگر به نظر می‌آید فشار کرونا مردم را متوجه بسیاری از آیین‌های تعطیل شده مثل دعا، کمک‌رسانی، فداکاری و ... نموده و ارتباطات مجازی را موقتاً جانشین دیداری معمولی کرده تا این ارزش‌ها فراموش نشوند. در روستا به دلیل پراکندگی جمعیت، سلامت مردم کمتر تحت تأثیر عواقب کرونا بوده‌است. اکنون می‌توان دریافت حوادث طبیعی و انسانی تا چه اندازه در طول تاریخ باعث تغییر در زندگی و رفتار مردم شده‌است. فرهنگ شفاهی از طریق برخورد مردم با هم شکل می‌گیرد و آداب و آیین‌ها جمعی هستند. چون مردم از هم گریزان‌اند، این فرهنگ در مجموع ضعیف‌تر و انجام مراسم تعطیل می‌شود. کرونا و متعاقب آن قرنطینه و رعایت برخی اصول بهداشتی باعث شد عادات جدید شکل گیرد. در این نوشتار کوتاه به برخی اشاره می‌شود:

آیین‌های دینی

از همه حساس‌تر، امور مذهبی و آیین‌های جمعی دینی مثل زیارت اماکن متبرکه و بوسیدن ضریح، بوسیدن سینه سادات در عید غدیر و گرفتن سکه و اسکناس از آنان به عنوان تبرک، برداشتن و بوسیدن نان به عنوان برکت خدا از زمین و... اکنون دیگر انجام نمی‌شود. گرچه برخی کج‌اندیشان دینی، از سر لجاجت، اعمالی خلاف موازین بهداشتی انجام داده و آن‌ها را وقیحانه منتشر می‌کنند. آیین‌های مذهبی هم به شدت متأثر از فضای جدید، تغییراتی داشته‌است. برخی بقاع متبرک، زیارت مجازی را در سامانه‌های مجازی خود گذاشته‌اند؛ مثل آستان قدس رضوی که اپلیکیشن باد صبا را برای زیارت نیابتی در پایگاه خود قرار داده‌است. برگزاری زیارت، مداحی‌ها و هیئت‌های مذهبی به صورت زنده در اینستاگرام یا از طریق پخش تلویزیونی بدون حضور مردم، یا به صورت مجازی تشکیل می‌شود. نمازهای جماعت، تعطیل و مساجد به کارگاه‌های تولید ماسک یا پخت غذا برای توزیع میان مردم تبدیل شده‌است.

آیین‌های جشن و سرور

چون کرونا مصادف شد با نوروز، بسیاری آداب نوروزی را تحت‌الشعاع خود قرار داد. امسال نوروز، اغلب آیین‌ها و مهم‌ترین آن دیدوبازدید حذف شد. برخی دیدوبازدیدها البته در مجامع شهری، آنلاین انجام شد. مراسم عروسی و متعلقات آن از قبیل خواستگاری، بله‌برون، حنابندان، عقدکنان و ... یا معلق شده یا فعلاً به عقب انداخته شده یا بی مراسم عروس و داماد به خانه بخت رفته‌اند. برخی نیز هزینه‌های گزاف عروسی را به بیمارستان‌ها اهدا کرده‌اند. گاه هم مراسم ازدواج برگزار می‌شود اما تنها با فامیل‌های درجه‌یک هر دو خانواده و به‌صورت زنده برای بقیه پخش می‌شود. در میان ایلات بختیاری حتی ساز و دهل و کرنا و رقص و دستمال‌بازی که جزء جدانشدنی مراسم است، اجرا نمی‌شود و رقص نوبتی هم بیشتر تک‌نفری است.

رقص‌های پرستاران و کادر پزشکی در بیمارستان‌ها برای روحیه دادن به بیماران و خودشان رونق گرفت و قبح آن نزد اهل تکفیر شکست. حتی رسانه ملی هم به پخش آن فعلاً تا اطلاع ثانوی اقدام می‌کند. کسی می‌گفت رفتیم بیمارستان برای درمان. سی تومن پول ویزیت دادم و صدتومن شاپاش. رقص‌های کروناپی به سرعت فراگیر شد و حتی گروه‌های آواز برای روحیه دادن به کادر پزشکی و بیماران راهی بیمارستان‌ها شدند.

آیین‌های سوگ

مراسم کفن و دفن و عزاداری و ختم قرآن زنانه و یا مردانه بسیار کوتاه، کم‌جمعیت و بی‌حضور مردم انجام می‌شود. با محدودیت ورود به قبرستان‌ها، زیارت اهل قبور به حداقل رسیده‌است. در برخی مناطق، زنان را از حضور در مراسم حذف کرده‌اند و برخی مراسم فقط با حضور مردان انجام می‌شود. اکنون مراسم عزاداری تنها به مدت سه ساعت و آن هم بر سر قبر متوفی بوده‌است. در مناطق بختیاری و استان‌های لرنشین مویه کردن، پل بریدن و موی کردن حذف شده اما یقه دریدن و صورت را زخمی کردن هنوز هست. برگزاری مراسم ختم و شب هفت و چهلم اکنون در فضای مجازی با ایجاد صفحه مخصوص و ارسال دسته‌گل و پیام صوتی و تصویری با حضور معزا برگزار می‌شود. البته این محدودیت و عدول از سنت‌های هزارساله، برخی بزرگان قوم را ناخشنود کرده‌است ولی جوان‌ترها بیشتر همین سبک عزاداری و ازدواج خلاصه‌شده را قبول دارند. این هم نمونه یک آگهی تسلیت:

"هوالباقی

یکسال از غروب غم‌انگیز دوست و عزیز دلمان زنده‌یاد می‌گذرد. خانواده این عزیز به دلیل شرایط خاصی که پیش آمده جهت حفظ سلامتی شما عزیزان مراسم ختم برگزار نکردند و هزینه مراسم را صرف خرید دستگاه

سی‌تی‌اسکن بیمارستان امام خمینی (ره) شهرستان فیروزکوه و همچنین کمک‌هزینه نگهداشت مسجد علی ابن ابیطالب روستای حصاربن اختصاص دادند. امیدواریم موردقبول درگاه ایزد منان قرار بگیرد. جهت شادی روح آن مرحوم الفاتحه مع اخلاص و صلوات. اللهم صل علی محمد و آل محمد."

آداب و رسوم و آیین‌های سنتی

آدابی که ارتباط مردم را باهم تحت تأثیر قرار می‌دهد بیشتر از همه تغییر می‌کنند؛ مثلاً رسم "همسایه کاسه" یا حذف شده و یا به حداقل رسیده‌است. دیگر همسایگان به دادن بخشی از غذا یا مواردی مانند حلوا، خرما و غیره در راه اموات و در شب جمعه یا در ماه رمضان رغبتی ندارند و اگر آورده شود هم همسایگان مصرف نمی‌کنند. میهمانی‌ها، مراسم دعوت افطاری از خویشاوندان و اقوام و نزدیکان و سفره‌های نذری مثل سفره بی‌بی‌جور و بی‌بی‌نور، حضرت رقیه، زیارت آل یاسین و حضرت ابوالفضل برگزار نمی‌شود.

اکنون در تمامی نقاط، تعاونی‌های سنتی مثل شیردوشی، کارهای جمعی زنانه مانند تمیز کردن سبزیجات، پاک کردن حبوبات، تهیه مرباجات، ترشیجات، شیره توت و انگور به صورت فردی برگزار می‌شود. از آنجاکه هرچه لازمه تماس فیزیکی بوده کنار گذاشته و مجازی شد، رسم ملاقات بیماران و عیادت آنان به طور کلی لغو و ملاقات با سالمندان در سرای سالمندان تعطیل شد؛ زیرا کرونا برای این گروه پرخطرتر از دیگران است.

باورهای عامه

در مورد باورهای عامه اکنون دو رویکرد از پیامدهای کرونا وجود دارد. اول، بازگشت به برخی باورها و از جمله موارد طب سنتی. این بازگشت نشانه تعلق خاطر مردم به ارزش‌های اجتماعی آن‌هاست؛ زیرا حاضر نیستند آن‌ها را پس از سالیان و حالا که به آن نیاز دارند ترک کنند، بلکه می‌کوشند در تنگنای فعلی به‌عنوان یک تجربه، یا مامن امن از آن‌ها به نحو مقتضی استفاده کنند. در مورد باورهای طبی نه در کتب طبی امثال تحفه حکیم مؤمن، بلکه در فضای مجازی رونق گرفته و با نماهنگ و فیلم همراه می‌شود. برخی باورهای خرافی مثل مصرف عنبر نسارا، ادرار شتر، استعمال روغن بنفشه تبلیغ می‌شود. برخی باورهای بی‌خطر مثل سنت اسفند و میخک دود کردن، خوردن گیاهان دارویی و جایگزینی دم‌نوش‌های گیاهی کوهی به‌جای چایی رواج یافته‌است. استفاده از لیمو و زنجبیل به‌طور گسترده قیمت آن را تا چند برابر بالا برده‌است. اکنون در مناطق بختیاری بیشتر مردم از گیاه بنسُر (گیاهی شبیه تره) استفاده می‌کنند؛ زیرا معتقدند برای برطرف کردن عفونت‌های داخلی بسیار ثمربخش است. برخی باورهای عامه هم رشد کرده و زنده شدند؛ مثلاً امسال

به دلایلی حضور اجنه و دخالتشان در سرنوشت بشر رسماً قوت گرفت و دوباره بازار جن‌گیران و رمال‌ها را گرم کرد. الان در فسا می‌گویند کبوتر و پرنده بگذارید در خانه که اجنه نیاید. دوم، ضعف باورها به طب سنتی یا اسلامی و استهزای این باورها در فضای مجازی است. در مقابل گروه اول، گروه اکثریت به نفی و انکار و تمسخر این باورها می‌پردازند. البته باور به ناپایداری زندگی، ترک تعلقات دنیوی، حیات اخروی و از این دست مباحث میان مردم جدی شده‌است. در گروهی نیز بازنگری باورها و مخصوصاً باورهای دینی زیاد شده و این باورها به میزان زیادی دچار تردید شده‌اند.

زندگی، کار و معیشت

با تعطیلی بازار و کسب‌وکار، معیشت مردم دچار اختلال شده و آنان که دستی در فضای مجازی دارند، کسب و کار را خانگی و مجازی کرده‌اند. نیاز و توجه مردم به رسانه‌های جمعی و فضای مجازی بسیار بیشتر شده‌است. زندگی عشایر دچار دگرگونی می‌شود. با ادامه کرونا موارد دیگر هم خودش را نشان می‌دهد به‌عنوان مثال هرساله در دوره استقرار ییلاقی، عشایر میزبان هزاران مهمان خوانده و ناخوانده بودند. امسال احتمالاً این مهمانان محدود به فامیل‌های درجه یک خواهد بود.

در برداشت محصول که کار جمعی است تغییراتی رخ می‌دهد؛ برای مثال هرساله در فصل برداشت گردو در حبله‌رود دماوند صدها گردوچین ماهر از کردستان با خانواده به این منطقه می‌آیند. امسال روش گردو چینی و گردو مغز کنی و گردو پوست کنی احتمالاً تغییر کند.

هنگام قرنطینه، یکی از مشاغلی که تعطیل شد، شغل آرایشگری بود. یک روش ابتکاری آرایشگری همسر توسط خانم یا فرزندان توسط پدران است و بعد اگر تبحر پدر معلوم شد، نوبت به فرزندان می‌رسد. البته این کار با طنز و خنده همراه است. همه می‌کوشند اولین بار آرایشگری را با موی سر پدر تمرین کنند. "مدل کروناپی" موی سر از همین جا ابداع شد. زنان هم خود به رنگ کردن مو مبادرت می‌کنند.

زبان و ادبیات عامه

در میان زبانزدهای نوروزی، عبارت "صدسال به از این سال‌ها" حذف شده و دعاها اغلب مبنی بر این است که ان‌شاءالله این روزها زودتر بگذره. ضرب‌المثل‌ها همه اشاره به صبر دارند و تحمل این روزها. مثل "سالی که نکوست از بهارش پیداست" به طنز گفته می‌شود.

یک اتفاق زبانی، شوخی مردم طنز ایران با این واژه است؛ مثلاً اسامی پیشنهادی برای نوزادانی که در این ایام متولد می‌شوند: امیر کرونا، کروناسادات، ناقله‌نسا، بی‌بی‌کویده، قرنطینه‌السلطنه، مبتلادوله، دستشورالموک، ضدالعفون، بنفشه الشفا، کویدا، عبدالماسک، الکل‌میرزا، ویروس سلطان.

برخی مردم خوش‌ذوق هم نام‌هایی دیگر برای کرونا یافته یا ساخته‌اند؛ مثل کروناز (چون خوشگل است)، کرومساق، کرومچاک (با دیدنش به چاک جاده می‌زنند)، نفس‌گیر، خورانا، ریشه‌برکن، ریه‌چین، ریه‌خوار و برای قرنطینه هم با اجازه فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تمرگینه را ساخته‌اند.

تعداد زیادی لطیفه‌های مردمی با موضوع کرونا، قرنطینه، منشأ آن، طبابت‌های ابلهانه، نقد مسئولان و ... ساخته و میان مردم رواج یافت؛ برای نمونه:

- تو محلمون یه عرق‌خور داریم. زنگ زد ۱۱۰ گفت یه عده دارن نماز جماعت می‌خونن، ۱۱۰ اومد همه شونو برد.
- شبکه خبر زیرنویس کرد: برای پیشگیری از ابتلا به کرونا تا حد امکان هرکسی توی یه اتاق جدا بمونه و از حمام‌های جداگونه استفاده کنید. اینا فکر میکنن ما هم مثل آقازاده‌ها تو کاخ و پنت‌هاوس زندگی می‌کنیم که چنتا حموم و دوشویی جداگونه داشته باشه.

• کارهای مهمی که بعد از قرنطینه همه‌مون باید انجام بدیم به این ترتیبه:

- ❖ مراجعه به چشم‌پزشک (در اثر زیاد نگاه کردن به موبایل چشم همه‌مون ۲ نمره بالا رفته)
- ❖ مراجعه به متخصص بیماری‌های تنفسی (به علت استفاده بیش از حد وایتکس)
- ❖ مراجعه به دکتر اعصاب و روان (همه به وسواس فکری و عملی مبتلا شدیم)
- ❖ مراجعه به دکتر پوست (همه دست‌ها دچار اگزما شده)
- ❖ مراجعه به محضر سر خیابان (برای طلاق)
- ❖ مراجعه به کمپ ترک اعتیاد (همه دائم‌الخمیر شدیم)

- رفتم پیش فالگیر. همون اول گفت: از کرونا می‌ترسی؟ گفتم از کجا فهمیدی؟ گفت خط‌های دستت همه محو شدند.

- از تفریحات ایام قرنطینه شمارش گل‌های قالی است به شرح زیر: قالیمون ۴۶۲ تا گل قرمز، ۳۷۸ تا گل آبی، ۵۹۴ تا گل ریز مشکی داره، گلا هم ۱۶۷۳ تا برگ داره.

اخلاق و رفتار عمومی

مردم حالا کمتر به لباس و آرایش اهمیت می‌دهند و بیشتر به نظافت و بهداشت توجه دارند. خانواده‌ها خریدهای اضافی را حذف کرده‌اند. ریخت‌وپاش‌های سرسام‌آور کاهش یافته، هزینه و درآمد تقریبی برابر شده و تهیه نان و شیرینی خانگی از چالش‌ها و تجربیات خانواده‌هاست.

از پدیده‌های جالب توجه، تعادل رابطه میان انسان و طبیعت است. آلودگی محیط‌زیست و غارت طبیعت به حداقل رسیده‌است. آرامش و آسایش سایر موجودات فراهم است؛ چنانکه در نقاط مختلف، حیوانات بیابان و جنگل از آرامش شهرها استفاده کرده و به شهرها روی آورده‌اند. به دلیل حذف سفرهای زیارتی و سیاحتی تصادفات جاده‌ای و استهلاک وسایط نقلیه و مصرف بنزین هم کاهش یافته‌است. این عامل اخیر هم به کاهش آلودگی محیط زیست کمک کرد.

درمجموع مردم نسبت به هم مهربان‌تر شده‌اند و آشتی کردن و حلالیت طلبیدن همچون سال‌های گذشته برقرار است ولی به‌صورت اینترنتی و از طریق فرستادن پیام‌هایی در فضای مجازی. بحث‌های بی‌ثمر و جدل‌ها در فضاهای عمومی به دلیل حضور کم آن‌ها کاهش یافته؛ گرچه گزارش‌های نیروی انتظامی نشان می‌دهد اختلافات خانوادگی بیشتر شده‌است. از جمله حرکت‌های مردمی، کمک داوطلبانه عده‌ای بی‌شمار برای کمک به مردم و تهیه مواد ضدعفونی‌کننده، الکل، ماسک، ژل ضدعفونی، دستکش و تقسیم آن بین مردم است. در مقابل افراد سودجو در این شرایط ویژه درنده‌خویی خود را فراموش نکردند و متأسفانه به قاچاق کالاهای مورد نیاز مردم و ساخت الکل تقلبی پرداختند.

خرید مجازی کتاب و سرانه مطالعه کتاب و تماشای فیلم یا سریال افزایش یافت. درمجموع برخی نگرانی‌های قبل از کرونا مثل گرانی، خطر جنگ، جنجال‌های سیاسی، جای خود را به چگونگی حفظ سلامتی و بقای خانواده داده‌است.